

YUNUS EMRE'NİN İNSAN VE AHLÂK GÖRÜŞÜ (*Risâlat al Nushiyya*'nın tahlili)

Yunus Emre'nin insan ve ahlak görüşü, onun hayatı ve eserleri hakkında yazılan eserlerde geniş yer almıştır. Bu makalede Yunus Emre'nin insan ve ahlak görüşü, onun hayatı ve eserleri hakkında yazılan eserlerde geniş yer almıştır.

M. KAPLAN

Yunus Emre'nin insan ve ahlak görüşü, onun hayatı ve eserleri hakkında yazılan eserlerde geniş yer almıştır. Bu makalede Yunus Emre'nin insan ve ahlak görüşü, onun hayatı ve eserleri hakkında yazılan eserlerde geniş yer almıştır.

1. Yunus Emre Divanı'nın başında bulunan *Risâlat al Nushiyye*¹ küçük bir parçası nesir olan 573 beyitlik «fâilâtün fâilâtün fâilât» vezninde bir mesnevidir. 566. beyitte, Yunus :

Söze târîh yedi yüz yidiyidi

Yunus cânı bu yolda fidiyidi (s. 41)

diyerek hangi tarihte yazdığını bildirmiştir. Prof. Dr. Adnan Erzi'nin bulduğu bir kayda göre Yunus Emre 720 yılında 82 yaşında ölmüştür². Bu tarih kabul edilirse Yunus Emre *Risâlat al Nushiyya*'yı, ölümünden 13 yıl önce yazmıştır. Bu tarih milâdî olarak 1307-8 yılına tekabül eder.

Risâlat al Nushiyya'nın üslûbu, divanındaki şiirlere nazaran daha az ahenkli, hattâ acemicedir. Gazellerinde dile ve vezne hâkim olan Yunus'un olgun yaşında yazdığı bir eserinde basit ve iptidai denilebilecek bir ifade kullanmasını izah etmek bir hayli güçtür. Bunu, yaşlılık veya konunun didaktik oluşu ile izah mümkündür. Yunus gazellerinde ekseriya kendi şahsî duygularını anlatır. Coşkunluk onun üslûbuna da bir ahenk verir. *Risâlat al Nushiyya* hissî değil fikrî, öğretici bir eserdir. Burada şâir, kendi duygularını değil, umumiyetle insanlığının halini ortaya koyar. Bununla beraber, *Risâlat al Nushiyya*'da Yunus'un üslûbu ihtirasları kendi ağızlarından konuştururken, şiirlerindeki ahenge ulaşır. Mısralarındaki kesif ifade, derin düşünce ve hayâl gücü, gazellerinden hiç de aşağı kalmaz. Burada değişik olan Yunus'un duygu yerine fikre ön planda yer vermesi, lirik eda yerine mesneviye has hikâye üslûbunu kullanmasıdır.

1. *Risâlat al Nushiyya* Abdülbaki Gölpınarlı'nın 1943 te neşrettiği Yunus Emre Divanı'nın başında olduğu gibi, 1964 yılında Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği'nin bastırdığı Yunus Emre Divanı'nda da vardır. Biz tenkitli baskı olduğu için birincisini tercih ettik. Bu makalede zikredilen metinler ve sahife numaraları bu kitaba aittir.

2. Adnan Erzi, *Yunus Emre'nin hayatı hakkında bir vesika*, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, c. XIV, nr. 53, Ocak 1950; Gölpınarlı, *Yunus Emre*, 1965, s. XVII.

2. Yunus, *Risâlat al Nushiyya* mesnevisini belli bir plana göre yazmıştır. Bu plan eserde ortaya konulan fikirlerle ilgilidir. Başlangıçta, bir nevi giriş kısmını teşkil eden 13 beyitlik kısımda Yunus Tanrı'nın insanı nasıl yarattığını anlatır. Tanrı insanı maddî ve manevî (suret ve can) olmak üzere başlıca iki unsurdan yaratmıştır. Suret (vücut), tabiatı da vücuda getiren dört unsurdan, su, ateş, toprak ve havadan mürekkeptir. Bunlar insan ölünce tekrar geldikleri yere, tabiata karışırlar. Fakat can, sureti diriltten, aydınlatan varlık, yani ruh, ebedîdir. Ölmez. Ruhun bu dünyada tecellisi için vücuda ihtiyaç vardır. Tanrı bu dünyaya ruhu, olgunlaşmak, varlığın sırrına ulaşmak için göndermiştir.

Maddî ve fanî vücut ile, manevî ve ebedî ruh, mahiyetleri itibariyle birbirine zıttır. Vücut insanı dünyaya bağlar, ruh Tanrı'ya yükselmek ister. İnsanoğlunun hayatı bundan dolayı dramatik bir mahiyet arzeder.

İnsanda vücut haline gelen dört maddî unsur, birbirine zıt ihtirasları doğurur :

Toprağıla bile geldi dört sıfat
 Sabr u iyi hu tevekkül mekrümet
 Suyıla geldi bile dört dürlü hâl
 Ol safâdur hem seha lutf u visâl
 Yil ile geldi bile bil dört heves
 Oldurur kizb ü riyâ tizlik nefes
 Odıla geldi bile dört dürlü dad
 Şehvet ü kibr ü tama birle hased (s. 9).

Beşerî duygu ve ihtirasları insan vücudunun maddî terkinde bulan bu fikre göre, toprak ile su iyi duyguları, od ile yil kötü duyguları doğurur. İnsanoğlunun iç dramını bunlar teşkil eder. Fakat bunların dış ile de münasebeti vardır. Burada bahis konusu olan iyi ve kötü duyguların hepsi insanlar arasındaki münasebetle yakından ilgilidir, başkalarına tesir eder. Yunus'un bu insan ve ahlâk nazariyesini değerlendirirken bu noktaya dikkat etmek lâzımdır.

Birbiriyle çatışan bu ihtiraslar insanoğlunu her an çıkmaza sokar. Tanrı insanı bu çatışmalardan kurtarmak, ona doğru yolu göstermek için canı ve aklı vermiştir. Canın insana bahşettiği dört hisal şunlardır :

İzzet ü vahdet haya âdab-ı hâl (s. 9)

3. Bundan sonra gelen kısım «Fî ta'rif-il akl» başlığını taşır ve mensurdur. Aklın kaynağı Tanrı'dır ve Tanrı gibi ezelden beri mevcuttur. Üç türlü akıl vardır. Bunlardan birincisi «dünya tertipleri»ni bildiren «akl-ı maâş»tır. Bunun yanı sıra «ahiret ahvali»ni bildiren bir akıl daha vardır ki ona «Akl-ı maad» denilir, üçüncü akıl «Allahü Taalâ marifeti»ni bildiren «Akl-ı küllî»dir. Buna göre üç varlığı, Dünya, Ahiret ve Tanrı'yı bilen üç akıl mevcuttur.

Akıl başlığını taşımakla beraber Yunus bu kısımda insanlara, önceki kısımda bahis konusu olan dört maddî unsurla candan da bahseder.

İman da üç türdür. Bunlardan birincisi akılda «yirli»dür. Buna «İlm-el yakîn» denilir. İnsanın bir şeye akılı ile inanmasıdır bu. İkincisi, «Ayn-el yakîn» dir. Bu ikinci iman «gönülde yirli»dür. Duygular (sevgiler, korkular ve nefretler)da bize bazı hakikatleri bildirir. Biz aklın yanısıra duygularımıza da inanırız. Üçüncü iman «Canda yirli» olan «Hakk-al yakin» dir. İnsan kendi manevî varlığını, ruhunu bilmek ve tanımak suretiyle böyle bir imana ulaşır. «Canla olan iman canla bile gider» (s. 10).

Can (ruh) ölmediği için insan, can ile ulaştığı imanı, vücudunu bıraktıktan sonra da kaybetmez.

Tanrı insanoğlunu amellerine göre yargılar. Yeryüzünde doğru yolda hareket edenler, ahirette «uçmak»a, kötülüğe sapanlar, «Tamu»ya giderler. «Uçmak padişahın fazlı pertevindendir. Tamu padişahın adli pertevindendir».

Böylece insanın varlığı nasıl Madde-Ruh, ihtiraslar' İyi-kötü diye ikiye ayrılmışsa, ahiret de Cennet ve Cehennem olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İnsanın yapısı, ahlâk sistemi ve varlık âlemi, kendi içinde birbirine zıt iki kısma bölünmekle beraber, birbiriyle yakından ilgilidir.

Yunus daha sonra Toprak, Su, Od ve Yil ile ahiret arasında münasebet kurar. «Toprağıla su Uçmakda yirlüdür. Odıla yil Tamuda yirlüdür» (s. 10).

Yunus, Toprak ile Su'yu iyilikle, «od ile yil»i kötülükle birleştiriyor. Bunun sosyal bakımdan önemi vardır. Zira ilerde verilen örneklerde görüleceği üzere, Toprak ile Su umumiyetle hayatları toprak ve suya bağlı olan sâkin tabiatlı köylü sınıfına, od ile yil ise yakıcı, yıkıcı özellikler taşıyan son derece hareketli akıncı sınıfına tekabül eder.

Nesir parçasının son kısmında Yunus daha sonra mesnevisinin kahramanlarını teşkil eden, belli ahlâkî davranışların timsali olan insanlarla bu unsurlar arasında bağlantı kuruyor. Od ve yil ile gelen dokuz kişi vardır. «Bunlar dahı binbaşlarıdır, biner erleri vardır» kimi ele geçirirlerse onu kendi makamlarına götürürler. Toprak ve su ile gelenler ise onüç kişidir. «Bunlar dahı binbaşlarıdır, biner erleri vardır, kime gelseler Uçmağa dartaılar». Can ile gelen dört kişidir. Bunların da bin eri vardır. «Bunlarunla olanlar didâra müstagraak olasılardır». Su ve toprakla gelen uçmakta, od ve yil ile gelenler ise tamuda kalacaklar, can ile beraber gelenler ise Tanrı'ya müstagraak olacaklardır.

Yunus Emre'nin yapmış olduğu bu tasnifin ve ileri sürdüğü fikirlerin devrin sosyal şartları ile münasebeti vardır. Yunus'un yaşadığı devrede ve çevrede başlıca üç insan gurubu vardır: 1. Hayatları toprak ve suya bağlı, sâkin köylüler 2. Moğol istilâsı ile Anadolu'ya gelmiş göçebe ve akıncılar 3. Varlıklarını Tanrı'ya adanmış veliler ve dervişler.

Bu sonuncu gurubun toprağa yerleşmiş köylülerle sıkı münasebeti vardır. Ömer Lütfü Barkan, dervişlerin Anadolu'da köy kolonileri teşkil etmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur³. Dervişler arasında akıncılarla birlikte tahta kılıçlarıyla kâfirlere karşı savaşa iştirak eden «alp-erenler» de bulunmakla beraber⁴. «Kolonizatör dervişler» sâkin insanlardır.

Âşık Paşa-zâde, Yunus Emre'nin yaşadığı çevre ve devrede kâfirlerle beraber sulh ve sükûn içinde yaşayan «sofu Türkmenler»den bahseder.

Osman Gazi Söğüt civarında akınlara başladığı ve Kulca Hisar'ı aldığı zaman, kafirler Karaca Hisar tekfuruna giderek şöyle derler :

— Neye durursun kim (bunlar) seni ve senin neslini esir ederler ve hem bu vilâyeti bizim elimizden alırlar, harab ederler. Kendileri hod bir *sofu* Türkmen değillerdir ki biz dahi anınla muamele ideydik. İmdi bunları bu vilâyetten çıkaramazsınız, veyahud koğamazsınız. Ahır pişmanlık faide getirmez»⁵.

Yunus Emre *Risâlat al Nushiyya*'yı yazdığı yıllarda (Hicrî 709) Orhan Gazi Bursa'yı alır ve Keşiş dağlarında Yunus Emre'nin bir şiirinde :

Geyikli'nün ol Hasan söz ayıtmış kendüden
Kudret dilidür söyler kendünin söz nesidür (s. 299).

diye takıldığı Geyikli Baba ile karşılaşır.

Âşık Paşa-zade'nin verdiği bilgiye göre, Geyikli Baba «İnegöl Yöresi» ile Keşiş dağı arasında makam tutan nice dervişlerden biridir. Onun özelliği bu dervişlerden ayrılarak dağda «Geyiciklerle» dolaşmasıdır. Geyikli Baba o civarda köyü olan yaşlı Turgut Alp ile dosttur. Zaman zaman gelir onunla sohbet eder. Turgut Alp, Orhan Gazi'ye Geyikli'den «hayli mübarek dervîştir» diye sitayişle bahsettiği zaman, Orhan Gazi onunla görüşmek ister. Dervişler kendilerini «mânâ âleminin sultanı» telâkki ettikleri için, maddî âlemi ele geçirmeye çalışan savaşçı ve akıncılara tepeden bakarlar. Geyikli Baba da ilkin Orhan Gazi ile görüşmeyi reddeder. Sonra bir gün kendiliğinden sırtına bir kavak ağacı alarak Bursa'ya Orhan Gazi'nin sarayına gelir. Kapısının önüne ağacı diktikten sonra : «Teberrükümüz oldukça dervişlerin duası makbûldür» der. Bir şey sormadan geri gider. Orhan Gazi, dervişin makamına vardığı zaman ona İnegöl nahiyesini vermek ister. Derviş «mülk ve mal Hakkındır. Ehline verir. Biz anın ehli değiliz» der. Orhan Gazi sorar : «Ehli kimlerdir?» Derviş şu cevabı verir : «Hak Tealâ dünya mülkünü sizin gibi hanlara ısmarladı, kulları birbiriyle mesalihin görsün diye.»

3 Ömer Lütfü Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler*, Vakıflar Dergisi, sayı 2, Ankara 1942, s. 279-386.

4. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, 2. bas. Ankara, 1966, s. 217.

5 Âli, *Âşık Paşa-zâde Tarihi*, İstanbul, 1332, s. 7.

Orhan Gazi ısrar edince, Geyikli, nükte ile, «Şol karşiki tepecikten biriciği, der-
vişlerin avlacığı olsun» der, tekrar makamına döner⁶.

Orhan Gazi, hiç şüphesiz, dervişlere karşı saygılı bir insandır. Fakat şu
da muhakkak ki, o dervişlerden ayrı bir tiptir. Derviş, hareketi, kendi içinde ara-
yan, sâkin, barışçı bir tiptir. Gazi ise, dünyayı fethe çıkmış, hareketli, savaşçı
insandır. Gazi, ülkeler fethetmek için, elbette yakar, yıkar. Yunus'un deyimi ile
o, şahsiyetine «od ve yil»in hâkim olduğu insandır. Yunus, doğrudan doğruya,
İslamın emrinde kâfirlere karşı savaşan gazilere karşı cephe almaz. Fakat az son-
ra görüleceği üzere, «od ve yil»e mensup olan savaşçılar ile paraya düşkün insan-
ları kötüler, buna karşılık, «su ve toprağa mensup» olan, sâkin, sabırlı, barışsever
insanları yüceltir.

Yunus'un kendisi, içinde Tanrı'yı arayan ve bulan üçüncü guruba mensup-
tur. Halka yakın olan bu gurubun vazifesi, insanlar arasında barışı tesis etmektir.
Dervişin sembolü toprak ve su ile yeşeren, herkese faydası olan ağaçtır. Geyikli
Baba'nın Orhan Gazi'nin saray kapısı önüne diktiği kavak ağacı, bir hayat görü-
şünün ifadesidir. Yunus şiirlerinde umumiyetle, toprak, su, ağaç ve çiçek sem-
bollerini kullanır⁷. Bir şiirinde dervişini şöyle tasvir eder :

Her kime kim dervişlik bağışlana

Kalbi gide pâk ola gümüşlene

Nefsinden müşk ile anber tüte

Budağundan il ü şar yimişlene

Yaprağı dertlü için derman ola

Gölgesünde çok kademler işlene

Âşıkun gözü yaşı hem göl ola

Ayağundan saz bitüp kamlışlana

Cümle şâir dost bağçesi bülbülü

Yunus Emre arada dürraclana (s. 47-48)

Yunus Emre'nin ahlâk görüşü ile yaşadığı çağın sosyal durumu arasındaki
bağlantıyı belirtmek gayesini güden bu açıklamadan sonra tekrar *Risâlat al-
Nushiyya* mesnevisine dönebiliriz.

5. İnsanoğlunun kendi nefsi ile olduğu kadar çevresi ile de ilgili olan ah-
lakî davranışları arasındaki tezat anlatılırken, «teşhis ve intak sanatı»na baş vu-
ran Yunus, insan şeklinde tasavvur ettiği soyut kavramlar arasındaki çatışmalara
«Destan» adını veriyor. Destan kelimesi umumiyetle *dünyevî* savaş hikâyeleri için
kullanılır. Ayrı toplumlara mensup insanlar karşılıklarındaki yenmek için sava-

6 a.e. s. 46.

7 Mehmet Kaplan, *Yunus Emre'de nebatlar, Türkiyat Mecmuası*, 1955, c. XII,
s. 45-57.

şırlar. Yunus'un destanında birbiri ile savaşan iki taraf vardır. Yalnız bunlar diğer destanlarda olduğu gibi somut (müşahhas) tarihî veya efsanevî şahıslar değil, somut (mücerret) kavramlar, beşerî ihtiraslar ve ahlâkî değerlerdir. Bu, edebî olduğu kadar kültür ve medeniyet tarihi bakımından da önemli bir değişikliktir. Eski destanlarda savaşlar manevî ve ahlâkî değer taşısalar da, ön planda gelen manevî veya ahlâkî değer değil, savaşın kendisidir. Daha doğrusu onlarda savaş, iki tarafın maddî gücüne, cesaret ve maharetine dayanır. Yunus'un destanına hâkim olan, manevî ve ahlâkî değerler arasındaki çatışmadır. Metin dikkatle inceleneince, burada, «kötü ihtiras»ların eski destan kahramanlarına, «müsbet değerler»in ise Yunus'un üstün bulduğu dünya görüşüne uygun olduğu görülür.

Dâstân-ı rûh ve nefis ve mâ yetaallaku bihimâ minel ahvâl» başlıklı bölümün baş kısımlarında Yunus, insan ruhunu bir ülkeye benzetir. «Gönül cihanı», «Nefs ili», «azim cihan»dır. (s. 10, beyit 17). İki sultan insanoğlunun içindeki bu ülkeyi ele geçirmek ister. Bunlardan birisi «Rahmanî» ötekisi «Şeytanî»dir. «Rahmanî leşker»in sayısı on üç bin, «Şeytanî leşker»in ise dokuz bindir. Yunus bu sonunculara «nefs haşeratı» adını veriyor. Yüzleri kara olan bu «nefs haşeratı»nın «atları daima eğerli»dir. Nefsin dokuz oğlu vardır. Bunlardan her birinin kapısında «bin er tonlu dururlar» (s. 11). Nefs oğlanlarının en büyüğü «tama»dır. «Tama»ın ihtirası bütün dünyayı ele geçirmektir :

Ulu oğlu tama' iyü iş itmez
Cihan mülki anun olursa yetmez
Bin er tonlu tururlar kapusunda
Esîr itmiş cihânı tapusunda (s. 11)

Dünyayı ele geçirmek isteyen, atları daima eğerli olan bu cihanı tapusunda esir eden bu «tama» tasvirinde, Anadolu'yu fetheden Moğol veya Türk akıncılarının çehresini tanımamak mümkün müdür? Yunus doğrudan doğruya onlara hücum etmemek için konuyu «soyut» olarak ele almış, insanları veya toplumları harekete sevkeden ihtirasları ortaya koymakla yetinmiştir.

İnsanlar neyi severlerse onun peşinde koşarlar. İnsanlara hükmeden ihtiraslarıdır. Yunus bu fikri şu veciz mısralarla ifade ediyor :

Neyi sever isen imânın oldur
Nice sevmeyesin sultânın oldur
Sevindür bil seni senden iradan
Ne sever isen ol yanaya yiden (s. 11)

Dünyayı sevenler dünyayı ele geçirmeye çalışırlar :

Sever dünyâyı çün oldur imânı
Susuzdur dünyeye kanmaz revânı (s. 11)

Yunus daha sonra Tama çerilerini tam bir savaşçı olarak tasvir eder :

Bahadurlar demür yürekli erler
Bin er tonludurur tama çerisi
Mübârizdür bahadur her birisi
Ele gireni zıdana ururlar
Ayağuna da demür buyururlar (s. 12)

Yunus, kötülüğün timsali olan bu «tama çerileri»nin karşısına «kanaat»ı koyar. Katı, demir yürekli olan «tama çeri»lerine karşı, «kanaat'ın çerileri» ipek elbiseler giyer ve burak ata binerler, onların alemleri, ağacın rengi olan yeşildir.

Çağırdı muştucu geldi kanaat
Harir tonlar giyer biner burağ at
Alemleri yeşil bulundu çıkdı (s. 13)

İki taraf birbiri ile savaşır, kanaat çerileri, Tama çerilerini veya nefis haşeratını yenerler ve «il ü şehri» tamadan kurtarırlar. Bunun neticesinde herkes saadete kavuşur :

Kamu şehir ü kamu il rahat oldu
Nireye varsan pür nimet oldu (s. 13)

Ortalığa barış hâkim olunca «kıtlık ve âfet» ortadan kalkar. Bütün «matır-baz»lar siner. Herkes işi gücü ve taatı ile meşgul olur. Yunus onların saadet tasvirini şöyle geliştirir :

Oturur cümlesi han meclisinde
Ferahlar u kadehler ellerinde
Ferat oldu bunlar hoş geçerler
Sürer sâki şarab dün gün içerler
Ferah oldu bular kayguları yok
Eğineri bütün karınları tok (s. 13-14)

Bu mısralar Yunus'un nasıl bir sosyal düzen istediğini açıkça gösteriyor. Yunus, sert, savaşçı ve akıncı boş yaşayış tarzını değil, barışçı, sâkin, yumuşak, herkesin kendi işi, gücü ve taatı ile meşgul olduğu bir il ve şehir hayatını özliyor. Buna da «tama» ile değil «kanaat» ile ulaşılacağına inanıyor.

6. Yunus'un Tama'dan sonra ele aldığı ikinci mühim ihtiras kibir veya gururdur. Bugün elde bulunan *Risâlat al-Nushîyya* nüshalarında bölümlere verilen başlıklar muhtevalarına pek uygun değildir. Zira Tama ve Kanaat arasındaki savaş anlatan bölümden sonra gelen ve 82. beyitten 181. beyte kadar devam eden bölümde kibir bahis konusu olduğu halde Dâstân-ı kanaat başlığı verilmiştir. Bu nun bir önceki bölüme ait olması gerekir.

Yunus, «kibir»i dağ başlarında oturan ve yol vuran haramilere benzetir. Bu benzetme de sosyal bakımdan mânâlıdır. Zira umumiyetle göçebeler yüksek yerlerde, dağlarda ve yaylalarda yaşarlar. Yunus az önce görüldüğü üzere, «il ü şehir»de yaşayan barışçı insanları sever. *Dede Korkut Kitabı*'nda söylendiği üzere göçer akıncılar gibi son derece mağrur insanlarda hâkim olma galebe çalma duygusu, onlarda benlik fikrini çok geliştirmiştir. Yunus bunu karşı «aşaklık» adını verdiği tevazuu çıkarıyor.

Daima yukarlardan bakan «kibir»in sembolü dağ, «tevazu» ve «aşaklık»ın sembolü sudur. Kibirli kimselerin başlıca özelliği kendilerini beğenmeleridir :

Özünden gayrı kimseyi begenmez
Yüce yirde turur aşağı inmez (s. 15)

İnsanoğlunun mağrur olması iki hakikati bilmemesinden ileri gelir. Bunlardan birincisi hiç kimsenin elinden kurtulamayacağı «ölüm»dür. Ölüm en mağrur insanları bile yok etmiştir :

Niçe tahta binenler yire düşdi
Niçe benim diyene sinek üşdi (s. 15)

Kibirli insanlar rahat değildir. Daima huzursuzluk içindedirler :

Dene kibr ıssını hiç râhatı yok
Nireye varurısa zahmeti çok (s. 15)

Kibirli olanlar, kendilerini aşamazlar, Tanrı'ya ulaşamazlar. İçlerinde taşıdıkları ulvî varlığı görmezler. Kendilerine yabancıdır :

Hak'a giden yolu gönli içinde
Göremez ol anı yaddur ilünde (s. 15)
Hemişe bakuban seni görürsin
Görüp kendözünü mağrur olursın
Niçe turmak bu ham endişelerde
Ölürsin tevbesüz bu bîşelerde (s. 16)

Kibirli insanlar yalnızlığa mahkûmdurlar. Benliklerini aşamadıkları için kendilerini hakikate ulaştırarak olan «er»e ulaşamazlar. Bundan dolayı onlar kendi kendilerinin düşmanıdır :

Hüner gözle hüner ere iresin
Er ile varasın dostı göresin
Tekebbür kişiler ere iremez
Özinün düşmanıdurur göremez

Çü sensün duşmanun dostun kim ola
Ki yavuz hudurur sana havale (s. 16)

İnsanı dosta ve Tanrı'ya götüren «tevazu»dur veya Yunus'un deyimi ile «aşaklık»tır. «Aşaklık»ın sembolü sudur. Su tepelerden aşağı iner, başka sularla birleşir, ırmak olur ve aka aka denize ulaşır. Yunus su ile tevazuu şöyle över :

Gör alçaklığı akdı ırmağ oldu
Aka aka denize varmağ oldu

Akup su alçağa suya katılır
Su suya irdi denize yetilir
Denize değin ırmağ idi adun
Ko andan ötesin denize taldun
Deniz olanlara gevher muhâl mi

Ger alçak varasın meydan senündür
Cevâhir sende biter kân senündür
Aşaklıkdur yir ü göki götüren
Yedi kat yirden aşağı turan
Aşaklık üzre durur yir ile gök
Ögersen cümleden alçaklığı ög (s. 18-19)

Kendini aşan insan başkalarına faydalı olur. O, kendini değil, başkalarını düşünür. Bundan dolayı «tevazu» da sosyal bakımdan «müsbet» bir kıymettir. Yunus «su» imajını devam ettirerek başkalarına faydalı insanı «sebil»e benzetir :

Sebil ol kamuya bir dem usanma (s. 20)

7. Yunus «kibir»den sonra insanları fenalığa sevkeden hiddet veya boşu'yu ele alır ve onu kendi dili ile şöyle konuşturur :

Benüm ileyüme kim katlanısar
Ki hışmumdan deniz oda yanısar
Nireye kim varam başlar kesilür
Kime boşar isem olukdem ölüür
Kim ola benciyelin câna kıyar
Meger kim ben olam merdâna kıyar
Yaradılmış bana karşı turamaz
Benümle bir nefes hemdem olamaz
Hünerüme benüm kim birikiser
Yahud ecel evine kim giriser
Felek benüm işüm başaramaya
Melek benüm yolımı varamaya

Gözüme yüzbin er zerre görünmez
 Hezar arslan bana berre görünmez
 Boşu dirler bana key bahâduram
 Düzenlik bozmağa her dem kaduram
 Nireye kim varam ot bitmez anda
 Çü nakt oldu kime derd yitmez anda
 İşidenler benim kaçar sözümden
 Ki ben de korkaram uş kendözümden
 Sakın bana uyup sen gafil olma
 Benüm sözüm tutup imansuz ölme
 Dek ayruğa degül benim kılıncum
 Beni dahı dutar benim kuluncum (s. 20)

Yunus'un yapmış olduğu bu tasvir de göz önünde her şeyi yakan, yıkan bir savaşçı hayali uyandırıyor. Akıncı göçebelerin hiddeti yamandır. «Varuban Peygamberün yüzünü gören, gelübeni Oğuzda sahabesi olan» Bügdüz Emen'in «acığı tutanda» bıyıklarından kan çıkar. Bundan dolayı o, hikâyede, «bıyığı kanlı Bügdüz Emen» diye anılır⁸. Bayundur Han'ın ziyafetinde çocuğu olmadığı için hor görülen Dirse Han'ın evine döndüğünde karısına söylediği şu sözler, Yunus'un hiddetli adamının konuşmasını hatırlatır :

Han kızı yirümden turayın-mı
 Yakan ile bağazundan tutayın-mı
 Kaba ökçem altına salayın-mı
 Kara polat öz kılıcum elüme alayın-mı
 Öz gövdenden başunu keseyin-mi
 Can tatlusın sana bildüreyin-mi
 Alça kanun yir yüzine dökeyin-mi⁹

Yunus'a göre hiddet, atasözünde de söylediği gibi insanı dinden, imandan çıkarır :

Boşu kimdeyise imânı gider
 İman gerek ise varını gider
 Boşu gelincegiz iman ne olur
 O da düşer yanar ya can ne olur (s. 20-21)

Hiddeti yenen sabırdır. Sabrı ise, sâkin, yumuşak, kendi halinde derviş tipi temsil eder. Yunus onu şöyle tasvir ediyor :

8 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Metin, Ankara, 1958, s. 113.

9. *Ayn. esr.* s. 80.

Göresin bir kişi sâkin sûretde
 Nê bilür kimse anı ne sıfatda
 Boynında talyasan elünde âsa
 Çöpi depretmeye yir şöyle basa (s. 21)

Boşu, ortalığı alt-üst edince halk onu akla şikâyet eder. Akıl, sabrı çağırır :

Ayıdun sabıra kim dutsun anı
 Harab itdi il ü şehri diyârı
 Çıkageldi sabır ana olukdem
 Sanasın boşuyı İbrahim Edhem
 Görünmez oldı ol izi belürmez
 Nice izi hiç tozi belürmez
 Bu kez gördüm düzenlik ü safa hoş
 Oturup ayş iderler nûş ola nûş (s. 24)

Bu son mısralar Yunus Emre'nin «Sabır»a da sosyal bir mânâ ve değer verdiğini; «kil ü şehir»de dirlik ve düzenliğin sabır ile gerçekleşebileceğine inandığını gösteriyor. Yunus'a göre sabır «kamu müfsitleri mat eder». «Sabır», iyilik ve dostluk ile birdir.

Sabır kadayısa iylikdür işi
 Müdam âzâd ider yâd ü bilişi (s. 25)

Sabırda bir «süreklilik» vardır. Bundan dolayı,

Sabırlı devleti dâyim olısar
 Nasibi sabr olanlar uluyısar (s. 25)

Yunus, bu arada Sabır'ın insanları nasıl kurtuluşa kavuşturduğunu anlatmak için Hazret-i Yusuf'un kuyuda sabırlı bekleyişini hikâye ediyor. Sabır insanları en aşağı noktadan en yüksek noktaya çıkarır :

Sabır kimdeyise ol arşa süner (s. 26)

olgunlaşmak için sabırlı olmak gerekir :

Sabırsız kişilerin dirliği ham (s. 26)

En zor işler sabır ile başılır :

Ne sarp iş olsa sabr anı bitürür
 Kamu yirden saadetler getirür
 Emânet el'emânet koma sabrı
 Bulasın sabrıla mi'rac u Tur'ı (s. 26)

9. Yunus'un yücelttiği en üstün meziyetlerden biri «cömertlik» tir. Ona göre «hasislik» hodgâmlıktır. İyi insanlar cömert olurlar. Hasis, değil başkasına yardım etmek, kendi kazandığını kendisi bile yemez.

Kazancın kendününi kendüye virmez

Eli bağılu durur hayr işe irmez (s. 27)

Hasislik, para, mal ve mülk biriktirmektir. Halbuki bunların gerçek değeri yoktur. Mala ve mülke düşkün olanlar Tanrı'yı sevmezler ve onun sonsuz lutfuna inanmazlar:

Bahil olmak seni Hak'dan ayırdı

Kanı gayret hamiyet kanda vardı (s. 27)

Bahilün gözlerinde ibret olmaz

Kimesneye bulardan himmet olmaz

Ganîdür pâdşeh ol anı görmez

Çeker buhl elünü nesneye irmez (s. 29)

Hasis, para, mal ve mülke sahip olmakla beraber mesut değildir. Hayattan lezzet almaz:

Şeker yir ise dadı dalı yokdur (s. 27)

Yunus başka bir şiirinde mal ve mülke sahip olan fakat mesut olmayan insanın halini şöyle anlatır :

Kemdürür yoksullukdan niçelerün varlığı

Bunca varluk var iken gitmez gönül darlığı

Batmış dünya malına bakmaz ölüm hâline

İrmiş Karun mâlına zihî iş düşvarluğu

Bu dünya kime kaldı kimi berhurdar kıldı

Süleyman'a kalmadı anun berhurdarluğu

Süleyman zenbil ördi kendi emeğin yirdi

Anun ile buldular anlar berhurdarluğu

Gel imdi miskin Yunus varın Hakk'a harceyle

Gördin elünden gider bu dünyanun varlığı (s. 107)

Gözü para, mal ve mülkten başka bir şey görmeyen insan ne Tanrı'yı, ne kendisini, ne de başkalarını tanır. O bilmez ki Tanrı, nimetleri bitmez tükenmez olan kâinatı cömertçe insanoğluna bağışlamıştır :

Gelür her gün yeni nüzl ü yeni han

Yeni gelenlere yirür yeni ton

Yeni subh u yeni ahşam yeni hâl
 Yeni devran yeni dem yeni visâl
 Kadeh yeni yeni mey yeni müşrib
 Yeni ayş yeni işret yeni mutrib
 Nedür bir kişi belki cümle âlem
 Nasîbini alur ne bîs ü ne kem (s. 29)

Tabiate bu bakış tarzı, kanaatime göre, ekincilikle ilgilidir. Akıncı, yiyeceğini savaşıarak elde etmek mecburiyetindedir. İkinci tohumunu toprağa ekti mi, mevsimi gelince tabiat aldığı için birkaç mislini verir. Yunus'un başka bir şiiri, tabiat ile Tanrı'nın cömertliği arasındaki münasebeti daha iyi açıklar :

Yine bu bâd-ı nevbahâr hoş nev ile esdi yine
 Yine kışın sovuğluğu fuzullığın kesdi yine
 Yine rahmet-i bî kıyas yine işret oldu demsâz
 Yine geldi bu yeni yaz kutlu kadem basdı yine
 Yine yeni hazîneden yeni hil'at giydi cihan
 Yine virildi yeni can ot u ağaç süsdi yine
 Ölmüş idi ot u şecer dirilüben girü biter
 Müşriklere nükte yeter vâir itdüği nesli yine
 Yine sahra vü mergızar hoş akar esrük bu sular
 Cihanlara saçdı nisar cümle âlem dostı yine
 Yine yir yüzi donanup kat kat olup renge batup
 Bülbül güle karşı ötüp can budağa asdı yine
 Sözüm değil yaz kış için geldi maşuka iş için
 Öldürdüğün bağıslamak pâdişahun kasdı yine
 Yine Yunus başdan çıkup âr u nâmusını yıkup
 Âşıklarun cur'asundan ulu kadeh içdi yine (s. 85-86)

Bu şiir, yeniden dirilme fikri ile «ekincilik» arasındaki münasebeti göstermesi bakımından da dikkate değer.

Yunus, insanın değerini zenginlikle ölçmez :

Erün baylığı mal ile degüldür
 Niçe malluya yohsul diyü gül dur (s. 31)

İnsan, hayatının derin mânâsını Tanrı'ya ulaşmakla bulur. Bunun için, bütün maddî âlemi hiçe saymak gerektir. Zira en üstün değer Tanrı'dır. Hiç bir maddî şey onun yerini tutmaz. Yunus'un Buhl'a, mal ve mülk ihtirasına karşı ileri sürdüğü değer, cömertlik, iyilik ve bunun en son şekli olan Terk'dir :

Şu kişi kim bugün dünyâsı terkdür
 Yakın bilgil anun imânı berkdür
 Sevemez dünyeyi merdân kişiler
 Beka dirlik nedür anı dilerler
 Beka âlem göründi gözlerine
 Oturdı ışk tozu yüzlerine
 Anunçün gözleri Hakk'a açıldı
 Huda'dan canına rahmet saçıldı
 Nesi kim var ise terk itdi yola
 Bu yol ile varan ma'şukı bula (s. 32)

Yunus'a göre Tanrı aşkının, en yüksek seviyeye ulaşmasının ölçüsü, her şeyi terketmektir :

Kamu ilm ü amel bir terke değmez
 Ki terki olmayan bir berke değmez (s. 32)

Terk, Buhl'un, mal ve mülk aşkının tam zıttıdır. Tanrı'ya ulaşmak için tek şarttır :

Hanuman bekleyen görmeye anı
 Komayınca tamam fânî cihânı (s. 33)

Cömertliğin karşılığı sevgidir :

Sahâvet ider isen ışk alasin
 Tamam terk olıcak ışkda kalasin (s. 33)

Ruhunu mal ve mülkün esaretinden kurtaran kâinata başka bir gözle bakar : Tanrı'yı ve ebediyeti görür. Ölüm artık onu korkutmaz. Zira o, ölümün alacağını peşin olarak kendiliğinden vermiştir. O, artık bütün varlığı yaratan Hak ile beraberdir. Dünyadan bir şey beklemediği için zaman kaydından da kurtulmuştur:

Hak'ı tuyanlara bugün yarın yok (s. 34)

Hâkim insan odur ki ölümün yapacağını kendiliğinden yapar. Ölmeden her şeyin fânî olduğunu bilir :

Gözün görür iken gel Hak yolına
 Komagıl nefsünü kendüligine
 Niçün korsın seni düşvar saata
 Kanı aklun göyersin kıyamete
 Kamu çığ işünü hep bunda bişür
 Yol uzakdur yenüni bunda devşür (s. 34)

9. Yunus Emre'nin Buhl, mal-mülk hırsından sonra üzerinde durduğu kötü huylardan biri de «Gıybet», dedikodu ve gevezeliklerdir. Bu konu da insanlar arasındaki sosyal münasebetlerle ilgilidir. İnsanlar hayatlarının büyük bir kısmını «konuşmak» ile geçirirler. Yunus Emre «konuşmaya» büyük önem verir. «Söz» redifli şiiri onun bu konuda ne kadar ciddi düşündüğünü gösterir. İnsanlar arasında en önemli münasebet vasıtalarından birisi olan söz veya konuşma insana büyük sorumluluklar yükler. Doğru ve yerinde bir söz, insanın yüzünü ağartır. İşlerini kolaylaştırır :

Keleci bilen kişinin yüzünü ağide bir söz
Hezaran gevher dinarı kara toprağ ide bir söz (s. 345)

Fakat insan bir sözü söylemeden önce «pişirmeli»dir. Zira gelişigüzel söylenen bir söz beşerî münasebetleri bozar :

Gel ahı iy şehriyarı sözüümüzi anla bari
Hezaran gevher dinarı kara toprağ ide bir söz

Kişi ne zaman söz söylenileceğini bilmeli ve «sözün kemini» söylememelidir. Sözün bir gayesi olmalı, konuşma bir işe yaramalıdır. İnsanın bütün davranışlarına sevgi ve iyilik fikrini hâkim kılmak isteyen Yunus, sözün de iyilik için sarfedilmesini ister.

Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola ağulu aş bal ile yağide bir söz (s. 345)

Hattâ Yunus sözden büyük bir mucize bekler. Söz hayatın derin mânâsını ortaya koymalı, dünyaya bakış ve yaşayış tarzını değiştirmelidir. Şu mısra Yunus'un sözden beklediğini çok veciz ve kuvvetli bir şekilde ifade eder :

Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ide bir söz

Söze böyle bir mânâ, değer ve ödev veren Yunus, gevezelik ve dedikodu'yu kötüler. Mesnevisinin diğerleri gibi yanlış olarak Dasitan-ı akıl başlığı verilen son bölümünde Yunus işte bu konuyu ele alır.

Kişinin hayzıdır ağzunda gıybet (s. 35)

mısraı Yunus'un dedikoduyu ne kadar çirkin bulduğunu kuvvet ve şiddetle ifade eder. Yunus'a göre, «gıybet mertebesi küfre girer».

Gıybet, bir kimsenin başkalarını çekiştirmesi, onun hakkında dedikodu yapması, demektir. Günlük hayatta çok alışılmış olan bu kötü huyu, Yunus, derinliğine ele alıyor. Diğer konular gibi onu da kendi fikir sistemine göre mânâlandırıyor.

Yunus'a göre, gıybet her şeyden önce insanın dikkatini kendine değil de başkalarına çevirmesi, kendi kötü taraflarını görerek doğru yol arayacak yerde başkalarını kötülemesi.

İyi, kötü, güzel, çirkin her şeyin insanın kendi içinde bulunduğu inanan Yunus, gıybeti önce bu yönden kötülüyor :

Farıza her kişiye kendü sözi
 Bakar kendü yolına kendü gözü
 Kogıl ayruk sözi sen seni gözle
 Senün suçun ile sen seni yütle
 Sana bigâne suçundan hata yok
 Meyil yok kimseye ata ana yok

Başkalarını kötöleyen kendisini unuttur.
 Kendi kusurlarını görmez de başkalarınınkini etrafa duyurur.

Ayrugi söyleyen kendün unıdur
 Ki zîra suçludur âsı huludur
 Ne hâcetdür sana kimse haberi
 Farıza cümleye kendü bazarı
 Özini gözleyen kimseye bakmaz
 Dahı n'ış dir isem ol yana akmaz

Her insan başkalarından önce kendi kusurlarını görmeli ve kendisini ıslaha çalışmalıdır :

Ko ayruklar sözini sen seni güt
 Kınama kimseyi sen işit ögüt

Her insanın hayat tecrübesi, kendisine göredir ve kendisi tarafından bilinir:

Sana kimse suçu bir zerre irmez
 Sana ayruk yidiği çeşni virmez
 Sen ayruk yigügiyle toymayasın
 Anunla cism ü ömri yuymayasın (s. 39)

Yunus, gybeti, bilhassa insanın dikkatini kendisinden uzaklaştırması bakımından tenkit ediyor. Zira bütün mesele insanın kendisinde düğümleniyor :

Niçe avaralığla sana böyle
 Bir iki gün nola olsan senünle
 Dahı bir gün sana sataşmadun sen
 Dahı bir gün tağundan aşmadun sen
 Nola bir gün eger küfrin yenesin
 Seni şerheyleyip seni bilesin

Eğer görseyidin kendü zevâlin
Kimesne anmağa kalmazdı hâlin (s. 40)

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, Yunus'un gıybet hakkındaki düşünceleri esas itibarıyla, tasavvufun «hakikati kendinde arama» prensibine dayanıyor. Gıybet de başka şeyler gibi insanı, asıl araması ve bulması gereken varlıktan, Tanrı'dan uzaklaştırıyor.

Göz oldur kim müdam ol cânı göre (s. 38)
diyen Yunus, istiyor ki işitilen söz gibi söylenen söz de Tanrı ile ilgili olsun :

Size yol yokdurur kim söylene boş
Meger söz Hakk ola hem Hakk ola gûş
Nice söyler isen sen Hakk'ı söyle
İcazet yokdurur ayruksı meyle (s. 39)

Söze ancak bu şartlar altında izin veren Yunus, insanın hakka ve hakikate söz ile değil, içten duyma ve içten düşünme ile ulaşılacağına inanır. Bütün mistikler gibi Yunus için de önemli olan «kaal» değil, «hal»dir.

Diliyle ışık diyenler bilemez ışık nidüğünü (s. 49)
diyen Yunus, susmayı, konuşmaya tercih eder :

Söylememek harcı söylemeğün hasıdur
Söylemeğün harcı gönüllerün pasıdur (s. 298)

Yunus yine aynı sebeple fazla sözden hoşlanmıyor :

Bu gönüller pasını yuyuban gidermeğe
Şol sözi söylegil kim sözün hulâsasıdur (s. 298)

Yunus Emre'nin şiirlerindeki kesafetin sırrı söz hakkındaki bu derin görüşü ile ilgilidir. Bir de içten yaşanan gerçeklerin dil ile anlatılamaması vardır. O kadar güzel sözler söylemesini bilen Yunus bazı «yaşantı»larının anlatılamayacağını, ancak duyulabileceğini söyler :

Dilile kim aydabile bu ışkun durağı kanda (s. 51)

İy yârenler aydıamazam cânım neye talduğunu
Dil ile vasf idemezem gönlümü kim alduğunu
Gönlün tolu sığmaz dile âşıkdur ol kim hâl bile
Işık nicesi virdi yeleye anlayamaz nolduğunu (s. 101)

